

Za lično oblikovanje v pastelnih tonih je poskrbela Barbara Bogataj Kokalj iz studia Aleja d. o. o. in za jezikovni pregled Mija Mravlja.

Spiralno vezan rokovnik, izdan v nakladi 500 izvodov, ni le praktičen za pisanje, ampak je zanimiv in predvsem poučen vir informacij za vsakogar.

Elizabeta Eržen Podlipnik

Jernej Komac:
»Srce se mi trga od žalosti«. Vsakdanje življenje
prebivalstva na Bovškem med veliko vojno
 Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 315 strani, prva izdaja

V Zbirki Razpoznavanja – Recognitiones, ki jo izdaja Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, je leta 2022 v (so)založbi z Arhivom Republike Slovenije izšla znanstvena monografija Jerneja Komaca z naslovom *»Srce se mi trga od žalosti«*. *Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med veliko vojno*. Knjižni prvenec mladega slovenskega zgodovinarja in arhivista, zaposlenega v slovenskem državnem arhivu, ponuja vpogled v zakulisje vélike vojne na Bovškem, kamor se je po italijanski vojni napovedi Avstro-Ogrski pred več kot stoletjem (tj. maj 1915) preneslo bobnenje evropskih topov. Območje Bovškega je čez noč postalo prizorišče krvavih vojaških spopadov, ki v duhu »totalne vojne« niso vplivali le na življenja vojakov na več kot 90 kilometrov dolgi soški fronti, ampak so se usodno zarili tudi v poprej idilično življenje lokalnega prebivalstva na mejnem območju med Italijo in Avstro-Ogrsko ter tam pustili trajne, marsikje še danes vidne posledice. Slovenci smo tako véliko vojno čutili tudi neposredno na »lastni zemlji«. V preteklih letih je prav zaradi obeleževanja stotih obletnic vojnih dogodkov znamenita frontna črta v Posočju, ki je zaradi značaja terena in srditosti, s katero sta se spopadla nekdanja zaveznika, bila postavljena v fokus ne le slovenske, ampak tudi tuje znanstvene in strokovne publicistike.

Vendar Komac s svojo monografijo odstopa od sicer prevladujočega posvečanja zgodovinopisnih raziskav obravnavane dobe vojaški ali politični zgodovini. Kot sam zapiše, ko razmišlja o zgodovini vélike vojne, ta *»/.../ namreč ni le vojaška in politična, čeprav se veliko zgodovinarjev ukvarja ravno s tema področjema«*.¹ V svoji monografiji se avtor tako posveti velikokrat prezrti temi vsakdanjega življenja. S čimer se monografija umešča med sodobna zgodovinopisna dela, ki so pozornost raziskav posvetila socialni zgodovini. Monografija tako obravnava vsakdanje življenje na Bovškem tik pred vojno, ob njenem izbruhu, kot tudi posveča pozornost boju civilnega prebivalstva za preživetje med véliko vojno in tik po njej.

Slednje se odraža v strukturi monografije. Razdelimo jo lahko na razširjen znanstveno-metodološki uvod in tri zaokrožene vsebinske sklope, *»/.../ ki se nanašajo na izkušnjo civilnega prebivalstva med veliko vojno in si sledijo v kronološkem zaporedju«*. Tem vsebinam nato sledita še zaključek in poglavje virov ter literature.²

Razširjeni uvod problematiko Bovškega in raziskovanja zgodovine vsakdanjega življenja postavi v čas in prostor. Avtor v uvodu opozori na problematiko vélike vojne v sodobnem zgodovinopisju, njegovo priljubljenost zadnjih let ter navede nekatera temeljna slovenska in tuja znanstvena ter strokovna dela, ki se posvečajo raziskovanju tako imenovane socialne zgodovine, v ožjem smislu

¹ Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 13.

² Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 24.

zgodovine vsakdanjega življenja. Historizacija (»zgodovinjene«, kot se izrazi avtor, nem. *Historisierung*) tako imenovanih malih deležnikov vélike vojne (tj. civilistov), ki so se spopadali z vojnim kaosom in bežali pred grozotami vojne, vsekakor ni nekaj novega, vendar je z vidika zgodovinopisnih raziskav zahtevna. Komac opozori, da je ena od pasti »zgodovinjena« zapuščine »malih ljudi« ta, da jo je veliko težje dokumentirati, saj se primarni in sekundarni viri bodisi niso ohranili, ali so bili uničeni. Prav problematike arhivskih virov se avtor dotakne že v uvodu, pri čemer opozori na pomanjkanje primarnih arhivskih virov, ki so za povrh, če le obstajajo, raztreseni po številnih fondih in zbirkah italijanskih, slovenskih in avstrijskih arhivov. Komac je zato moral poseči tudi po sekundarnih virih, tj. časnikih, dnevnikih, spominski literaturi, korespondenci. Ampak zanimivo poudari, da imajo za raziskovanje vélike vojne pomembno vlogo tudi fotografije, ki so kot zgodovinski vir velikokrat spregledane, vendar so neposredno ovekovečile dogajanje na in ob fronti ter prikazujejo vse razsežnosti in grozovitosti vojne izkušnje. Če povzamemo avtorjeve misli, je »/.../ fotografija iz tega časa pravi mali zaklad, saj lahko na njej majhni detajli povedo veliko zgodbo, če jih le znamo 'prebrati'«. ³

Komacu je tako v monografiji uspelo spisati izjemno zanimivo zgodbo, ki je preplet literature, primarnih in sekundarnih virov, akribično dokumentiranih ter sestavljenih v celoto. To je velika odlika pričujoče monografije. Druga odlika se skriva v avtorjevem poznavanju lokalne zgodovine in območja, ki ga obravnava v svoji raziskavi. To mu namreč omogoča, da mu s primerjalno tehniko problematiko medvojnega dogajanja na Bovškem, v svojem bistvu torej dogajanja na ravni mikro-zgodovine, uspe »povzdigniti« na globalno raven. Premišljeno namreč vleče vzporednice z dogajanja na drugih bojiščih vélike vojne v habsburški monarhiji in aplicira različna raziskovalna vprašanja na vsakokratno dogajanje. Vse to stori brez olupševanja ali patetičnega opisovanja usod prebivalstva, kar je past raziskovanja socialne zgodovine.

V jedru Komac monografijo razdeli na tri zaokrožene vsebinske sklope, ki si sledijo kronološko in se med seboj smiselno dopolnjujejo, nadgrajujejo. Prvi sklop zajema leto 1914 oziroma v širšem smislu prvo leto vélike vojne, ko je tudi območje bovškega zajel nekakšen »vojni delirij«. Atentat na avstrijsko-ogrskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda je namreč tudi tukaj spodbudil val patriotizma, ko so se možje in sinovi odzvali klicu »očetnjave« in se podali v vojno. Mobilizaciji je kaj kmalu tudi na Bovškem sledila uvedba vojnega absolutizma, ki je dajal slutiti, da vojna ne bo kratka in ljudi ne bo pustila ravnodušnih. Pomanjkanje se je kmalu izkazalo ne le pri osnovnih življenjskih sredstvih, ampak tudi pri delovni sili. Dinamika življenj civilnega prebivalstva se je spremenila, ženske so morale poprijeti za poprej »moška dela«, medtem ko so obveznosti padle tudi na pleča otrok, ki so bili v kmečka opravila vključeni veliko intenzivneje, kot je bilo to značilno v letih pred vojno. Komac opozori, da vključevanje otrok v dela na kmetijah ni bilo nič nenavadnega. Celo šolski sistem v »ruralnih« predelih monarhije je bil temu prilagojen. A razsežnosti tega so se spremenile do te mere, da je vojna ohromila šolski vsakdan. Vendar ne le zaradi odsotnosti učencev, ampak tudi učiteljev, ki so odšli na fronte. Neposredne posledice vojne je tako čutilo tudi civilno prebivalstvo, ki je bilo od frontnih črt oddaljeno več sto kilometrov. Zavetje varne oddaljenosti od fronte se je za prebivalstvo Bovškega konec aprila 1915 spremenilo. Uresničili so se namreč strahovi o italijanskem izdajstvu. Avstro-ogrsko negotova »zaveznica« je namreč ob izbruhu vélike vojne razglasila nevtralnost in je svojo udeležbo v vojni drago trgovala v zameno za ozemeljske pridobitve, ki jih v taboru centralnih sil niso bili pripravljene izpolniti. To je bila »voda na mlin« antantnih zaveznic, ki so Kraljevini Italiji v zameno za odprtje novega bojišča na meji z Avstro-Ogrsko oportuno obljubile

³ Komac: *Srce se mi trga od žalosti*, str. 23.

izdatne ozemeljske koristi. Del teh je bilo tudi Bovško, zaradi česar je spopad zanj bil neizbežen. Komac opozori na stopnjevanje napetosti, ki mu je bilo izpostavljeno civilno prebivalstvo, potem ko je območje Tolminskega in Bovškega bilo preplavljeno z vojaštvom, ki je v mesecu pred uradno vojno napovedjo (tj. na binkoštno nedeljo 23. maja 1915) utrjevalo svoje položaje.

Binkoštni ponedeljek, 24. maj 1915, ne pomeni le začetka novega poglavja v zgodovini Bovškega, saj je območje postalo del soške fronte, ampak na simbolni ravni pomeni tudi začetek drugega vsebinskega sklopa monografije. Ta obsega dve obsežni poglavji, ki obravnavata izkušnjo civilnega prebivalstva z véliko vojno na Bovškem. V prvem se Komac posveti vprašanju begunstva, ki je prizadelo civilno prebivalstvo ob frontni črti, saj je Avstro-Ogrska območje Bovškega hotela izprazniti. Evakuacija prebivalstva, kot zapiše avtor, je predstavljala strateško politiko države, ki si je s premiki civilnega prebivalstva vstran od bojišč poskušala zagotoviti delovno silo lastnega vojnega gospodarstva in nasprotniku odvzeti nevarno sredstvo, ki bi ga ta lahko izkoristil v svoje vojne namene.

Priprave na evakuacijo civilnega prebivalstva iz območij ob meji s Kraljevino Italijo so se tako začele že mesece pred vojno napovedjo. Civilisti naj bi bili izseljeni v notranjeavstrijske dežele, kjer naj bi bili nameščeni bodisi v ograjenih begunskih taboriščih ali z državno podporo prisiljeni iskati »novo mesto pod soncem«. Vendar so se, kot meni Komac, načrti avstro-ogrskih vojaških oblasti o hitri in organizirani izselitvi civilnega prebivalstva izkazale za vse prej kot resnične. Komac nam namreč, opirajoč se na spomine lokalnega prebivalstva, predstavi popolnoma drugo plat zgodbe, ki kaže, da je pri evakuaciji dejansko vladal kaos. Ljudje so se izseljevali tedne ali mesece, in sicer peš, z vozovi. Pogosto so se vračali na izpraznjena območja, ki so jih izpraznili v naglici, ali so zaradi nevarnosti artilerijskih obstreljevanj bili prisiljeni »vedriti« v bližini frontne črte. Potovanje v notranjost države, vstran od bojišč, je bilo počasno in dolgotrajno. Komac nazorno prikaže, da je izselitev bovške kotline, dolin Lepe in Bavšice trajala mesece, vsaj od konca maja do septembra 1915. Pri tem zanimivo opozori, da je evakuacija civilnega prebivalstva prinesla s seboj številne spremembe. Begunske družine so izgubile medsebojne stike, lokalne uprave so zaradi izselitev prenehale s svojim delovanjem. Opozori tudi na pogosto spregledan vidik vélike vojne, tj. negotovo usodo domačih živali, ki jih begunci niso mogli vzeti s seboj in so bile prepuščene same sebi.

Po tednih ali mesecih tavanja po avstro-ogrskih deželah so številni begunci z Bovškega našli svoje »novo domovanje« v begunskih taboriščih na Štajerskem (tj. Bruck ob Leithi, Wagna, Steinklamm ali Gmünd), kjer so se spopadli z novo resničnostjo njihovega vsakdana. Komac opozori na pogosto slabe življenjske razmere, pomanjkanje oskrbe, slabo zdravstveno stanje beguncev in tudi narodnostna trenja, ki so bila posledica dejstva, da so bili v taboriščih združeni begunci iz različnih delov monarhije. S trajanjem vojne so avstrijsko-ogrski oblasti to sicer poskušale spremeniti in begunce združevati po jeziku ali območju izvora. Kot primer avtor navaja dogajanje v taborišču Bruck ob Leithi, ki se ga je s trajanjem vojne zaradi velikega števila slovenskih beguncev prijelo ime »slovensko taborišče« (tako ga poimenuje časnikar in politik Andrej Gabršček). Življenje v avstro-ogrskih begunskih taboriščih se je s trajanjem vojne organiziralo. Komac tako opozori na cerkveno oskrbo ali vzpostavljanje begunskih taboriščnih šol, ki naj bi v begunski vsakdan vnesli vsaj malo »normalnosti«. Sploh za preštevilne otroke, ki so morali zapustiti svoje domove.

Popolnoma drugačna je bila po Komačevem mnenju begunska izkušnja za prebivalce Bovškega, ki so morali v begunstvo v italijanske dežele. Za prebivalce Loga, Srpenice in Žage se zdi, da jih je avstro-ogrski vojska ob frontni črti pustila kot kolateralno škodo. V prvotni avstro-ogrski izselitveni načrt namreč niso bili vključeni, medtem ko so po razstrelitvi glavnih komunikacijskih poti bili prepuščeni italijanskim oblastem, ki so v Vidmu vzpostavile poseben sekretari-

at za civilne zadeve. Komac navaja, da je o usodi bovških beguncev v italijanskih deželah ohranjenih malo virov. Izselitev je verjetno imela podobne okoliščine tistim v Avstro-Ogrski, vendar naj bi slovenski begunci v italijanskih deželah živeli bolje, nastanjeni po samostanih in hišah. Deležni naj bi bili boljše oskrbe, finančne podpore, vključeni so bili v razne obrate, delali so na kmetijah. Deležni naj bi bili tudi duhovne oskrbe in vključeni v šole. A seveda, po Komačevih navedbah, stanja ni možno idealizirati. Vojna izkušnja je tudi zanje prinesla gorje in za povrh še stigma sovražnika. Vsakdanje življenje beguncev je bilo prežeto z negotovostjo, domotožjem in s skrbjo za prihodnost.

Vendar skrbi beguncev težko primerjamo z vsakdanjim življenjem tistih, ki so ostali v neposrednem frontnem zaledju, kar avtor obravnava v nadaljevanju drugega vsebinskega sklopa monografije. Tisti, ki niso mogli zapustiti svojih domov, so bili izpostavljeni artilerijskemu obstreljevanju, zažigalnim granatam, eksplozijam – totalni vojni torej. Komac nam slikovito riše popolno vojno uničenje, ki ni izbiralo ciljev in sredstev. Totalnost vojne se je kazala v uničenju izpraznjenih hiš, vasi, infrastrukture. Vse to je bilo ujeto v objektiv italijanskih in avstrijskih vojnih fotografov ter zlorabljeno v vojni propagandi.

V zaledju frontne črte se je vzpostavil samosvoj način življenja, podoben vojaški diktaturi. Komac tako opozori, da je tamkajšnje prebivalstvo bilo podvrženo stalnemu nadzoru vojske, ki je skrbela za red in mir. Za premikanje med kraji so civilisti potrebovali dovolilnice, v krajih samih je bila stalno prisotna vojska, ki je zasedla nekdanje civilne objekte. Prisotnost vojske je bila, kot lahko razberemo iz avtorjevih zapisov, tudi »poslovna« priložnost, saj je vojska bila največji odjemalec pridelanih dobrin. Zaradi odhoda moških na fronto, izselitve večine prebivalstva v begunstvo so tudi tukaj bile ženske in starostniki tisti, ki so morali opraviti vsa dela. Obdelava polj in pašna živinoreja sta civilistom ob frontni črti dali potrebne dobrine za preživetje, a so te bile pod stalno nevarnostjo vojaških zaplemb. Še huje je bilo v urbanih središčih, ki niso bila samozadostna in odvisna od preskrbe, ki je bila slaba.

Avtor opozori, da je vsakdanje življenje v zaledju fronte imelo svoje zakonitosti, sistem vrednot in tudi morale. Slikovito se tako dotakne problematike spolnih odnosov lokalnih žensk z vojaki, prostitucije, da bi si izboljšale življenje. Tako navaja primere, kako so se lokalne ženske zapletle z vojaki, kar se je med vojno zrcalilo tudi v dinamiki porodov. Opozori tudi na temno plat vojaške prisotnosti, ko so ženske bile prisiljene v spolne odnose, in prizadevanja vojaških oblasti, da bi ta dejanja preprečile, in vlogo lokalnih duhovnikov, ki so se borili za obstanek svojih faranov.

Tretji sklop monografije je posvečen dogajanju zadnjega leta vojne. Komac obravnava čas po veliki nemško-avstro-ogrski ofenzivi 24. oktobra 1917, ko se je bojna črta med Avstro-Ogrsko in Italijo premaknila daleč v notranjost Italije in se je zdelo, da se je na območje Bovškega vrnila »normalnost«. Vsaj za nekatere. Vojaštvo je pozno jeseni in pozimi 1917 začelo zapuščati kraje na Bovškem, kar je beguncem v avstrijskih predelih monarhije dajalo upanje na hitro vrnitev. Vendar, kam so se begunci vrnili? Vojna je po Komačevem pripovedovanju pustila globoke posledice. Uničila je domove, infrastrukturo, polja, pašnike, gozdove, o čemer je mogoče zaslediti poročila v časopisju in korespondenci ljudi. Avtor tako zapiše, da so si tisti, ki so se vračali »domov«, najprej morali zagotoviti življenjski prostor. Očistiti so ga morali vojaškega materiala in postaviti začasna bivališča. Kraji vzdolž fronte so namreč bili mestoma popolnoma uničeni. Na množično vrnitev pred pomladjo 1918 tako ni bilo mogoče računati. In kot slikovito zapiše Komac, tudi takrat ni bilo mogoče računati na to, da bo življenje doma lahko. Ne le bivanjske razmere, tudi oskrba je postala izjemno težavna, zaradi česar so si lokalne oblasti prizadevale, da bi organizirale kmetijsko proizvodnjo. Ponovna izgradnja ali vzpostavitev uničenih domov je bila upanje na boljšo prihodnost. Sploh, ker se je zdelo, da bo ta v lastni državi.

Ko se je 3. novembra 1918 vojna naposled končala, je Bovško postalo del

Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Življenje se je počasi vračalo v stare tirnice. Begunci iz raznih delov Italije in Avstrije so prihajali domov. Začela se je povojna obnova, ki naj bi prinesla nov začetek. Vendar ta optimizem ni trajal dolgo. Kraljevina Italija je namreč zahtevala izpolnitev »Londonskega sporazuma« in je začela zasedati območja ob nekdanji državni meji, ki ji je po njem pripadalo. Bovško je tako dobilo novega oblastnika. Vélíka vojna je bila končana, a je tudi po svojem koncu terjala svoj davek, medtem ko je prebivalstvo Bovškega, tako civiliste kot vojake, zaznamovala za vse življenje.

Knjižni prvenec mladega slovenskega zgodovinarja in arhivista Jerneja Komaca z naslovom »*Srce se mi trga od žalosti*«. *Vsakdanje življenje prebivalstva na Bovškem med véliko vojno* je izjemno zanimivo branje. Slikovit in bogat jezik pritegne bralca, medtem ko ga avtorjev način pripovedovanja zgodbe ne izpuusti do zadnje strani. Čeprav gre za znanstveno monografijo, ta s tankočutnostjo in smislom za podrobnosti riše zgodbo vsakdanjega življenja med véliko vojno. Nobeno presenečenje ni, da je prva izdaja monografije bila razprodana v vsega nekaj tednih in je, kar je danes redkost za zgodovinopisna dela, doživela ponatis. To odločitev uredništva zbirke Razpoznavanja – Recognitiones je treba pohvaliti in avtorju za izjemen uspeh čestitati.

Iz zapisanega seveda ni težko ugotoviti, da monografijo toplo priporočam v branje. Je tako rekoč obvezno čtivo za vse ljubitelje vélike vojne, a tudi za tiske, ki preprosto želijo prebrati zanimivo zgodovinsko pripoved.

dr. Gregor Jenuš

Ivan Smiljanič (ur.): SOČUTJE IN STIGMA. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini

Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022, 261 strani (zbirka Vpogledi, 24)

V letu 2022 je Založba Inštituta za novejšo zgodovino izdala tudi knjigo *SOČUTJE IN STIGMA. Družbene razlike in revščina v slovenski novejši zgodovini*. Uvrstila jo je v zbirko Vpogledi – Perspicacités; namenjena je objavi znanstvenih člankov različnih avtorjev na določeno temo iz novejše zgodovine, ki skušajo pogledati v posamezna vprašanja ali zgodovinska obdobja čim globlje in iz več izhodišč.

O tematiki predstavljene knjige nazorno spregovorita že naslovnica in naslov knjige. Fotografija z dvema beračema vabi k branju, dve narisani roki, ena, ki nudi miloščino, in druga, ki z odklonilno kretnjo pomoč zavrača, ponazarjata sočutje na eni in stigmo na drugi strani. Obe strani predstavljata dva različna pristopa do pojavov revščine in družbenih razlik. V pričujoči knjigi se lahko bralec seznaní z obema.

Ob prebiranju se srečamo s številnimi nepriviligiranimi skupinami v različnih časovnih razdobjih, od 19. stoletja do današnjega časa, z berači in potepuhi, s tistimi, ki so bili potisnjeni na rob družbenega dogajanja zaradi bolezni in hendikepa, z revnimi prebivalci mest in podeželja. Seznanimo se tudi z odnosom, ki so ga do njih zavzele različne ustanove – državne, občinske in zasebne, gospodarske, finančne, socialne ...

Zbornik sestavlja 10 prispevkov zgodovinarjev in zgodovinaric, medtem ko je avtor zadnjega sociolog in socialni delavec. Kakor pravi urednik, jih je mogoče uvrstiti v tri okvirne tematske sklope.

Prvi sklop predstavlja štiri posamezne marginalizirane in siromašne družbene skupine. Začne se s prispevkom Branke Grošelj z naslovom *Odnos družbe do marginalnih skupin beračev in potepuhov v obdobju od konca 19.*

